

Резюме

В статье исследуются вопросы имущественных наказаний на территории украинских земель в составе Молдавии в период 1359–1774 гг. Изучены их характерные признаки и особенности применения. Особое внимание уделено вопросу их соотношений и с другими видами наказаний.

Ключевые слова: наказание, душегубина, глоба.

Summary

In article questions of property punishments on territory of Ukrainian earth in composition of Moldavia in the period of 1359–1774. Their characteristic signs and features of application are studied. The especial attention is turned on a question of their parity among themselves and with other kinds of punishments.

Key words: punishment, dushegubina, gloaba.

Отримано 29.11.2011

П. А. РУДИК

Петро Андрійович Рудик, доктор історичних наук, професор Національного університету харчових технологій

ВИСВІТЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА В ІСТОРИКО-ПРАВОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ В ПЕРІОД ДО ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Вивченню Конституції Пилипа Орлика 1710 року (Бендерської конституції) як однієї із перших конституцій не лише в Європі, а й у світі, приділяється значна увага. Про це переконує і відзначення в 2010 р. 300-річчя з дня її прийняття. З огляду на опублікування в 2010 р. нових архівних документів, які свідчать про наявність не лише копії, а й її оригіналу староукраїнською мовою, подаємо таку її нову повну назву: «Договори і постанови прав і вольностей військових між ясновельможним його милості паном Филипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між Генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків затвердженій при вільній елекції формальною присягою від того ж ясновельможного гетьмана підтверджені року від Різдва Христового 1710 місяця квітня 5»¹ (Подаємо назву за перекладом, що наведено у книзі О. Алфьорова). Виходячи з цього, і користуватимемося такою назвою Конституції Пилипа Орлика.

«Договори і постанови» розроблялися і приймалися першою українською політичною еміграцією. Це був політико-правовий акт. Ним мали би регулюватися принципи формування та функціонування влади і територіальний устрій Війська Запорозького. Таке могло би статися лише тоді, коли б Україна відбулася як незалежна держава у разі успішного закінчення війни коаліції держав проти Московського Царства.

Укладаючи «Договори і постанови» гетьман Пилип Орлик і генеральна старшина були переконані у швидкому поверненні в Україну. Вони сподівалися, що шведський король Карл XII здобуде перемогу над російським царем Петром I і звільнить Україну від його влади, а Конституція матиме юридичну силу для всієї України. На момент її укладання розробники уявляли Конституцію реальним, а не теоретичним проектом. Хоча згодом вона стала теоретичним проектом, оскільки повернення її розробників в Україну стало неможливим.

Серед вчених відсутній єдиний підхід до визначення авторського складу розроблення Конституції П. Орлика. Одні з них стверджують, що даний акт розробила старшина, яка перебувала в еміграції. Інші вчені схильні вважати, що в розробці цього акта брала участь також й знатна старшина Лівобережної України (правління гетьмана І. Скоропадського). Зокрема, О. Пріцак зазначає, що Конституція П. Орлика не була лише емігрантським твором, що це був загальноукраїнський політичний акт. При цьому він робить посилання на висловлювання самого гетьмана. У примітці до ст. 6 Конституції П. Орлик зазначав: «Над цим ми працювали більше місяця. Мої висланці їздили і приїжджали два рази в Україну та з України. Мені це найбільше завдало праці, бо я мусив зложити цифрами проект для знатної старшини України»².

У виробленні Конституції брали участь багато людей. У 1720-х рр. Пилип Орлик про це згадував так: «Поміж особами, що обмірковували точки цього документа, були пп. Войнаровський, Гордієнко, Горленко, Ломиковський, Мирович, Максимович, Іваненко, Карпенко і деякі прізвища я вже не пригадую за давністю часу, але були зі мною на нарадах люди світського й духовного стану та численні знатні особи, що відвезли наші рішення на Україну»³.

Конституція П. Орлика привернула увагу багатьох науковців і викладачів навчальних закладів. Її положення стали предметом їх дослідження. «Договори і постанови» були введені у науковий обіг ще у середені

XIX ст. Можна погодитися з О. Алфьоровим і О. Вовк, що лише протягом 1840–1850-х рр. текст Конституції публікувався декілька разів⁴. У цьому процесі активну участь взяли російські й українські вчені. Цей висновок підтверджується конкретними аргументами. Зокрема, до висвітлення змісту Конституції на початку 1840-х рр. долучився український історик М. А. Маркевич⁵. У зв'язку з його 200-річчям від дня народження (початок 2004 р.) Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України перевидав 1-і 2-й томи його книги «Історія Малоросії», опублікованої у Москві в 1842–1843 рр. У цій книзі М. А. Маркевич подає також Конституцію П. Орлика, щоправда в неповній і неточній редакції⁶. Текст Конституції був опублікований під назвою «Договоръ и постановление между Гетьманомъ Орликомъ и войскомъ Запорожскимъ въ 1710 году» у його п'ятитомній «Історії Малоросії»⁷. Текст засвідчив наявність копій даного документа.

У 1847 р. «Договори і постанови» були опубліковані латинською мовою, а в 1857–1859 рр. – староукраїнською мовою. Так, у 1847 р. у виданні «Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете» у розділі 3, де публікувалися іноземні матеріали, під заголовком «Переписка и другие бумаги шведского короля Карла XII, польского Станислава Лещинского, татарского хана, турецкого султана, Генерального писаря Ф. Орлика и киевского воеводы Иосифа Потоцкого на латинском и польском языках» було опубліковано у латиномовному варіанті текст Конституції П. Орлика під назвою «Pacta et Constitutiones legum libertatumgue...» (Пакти й установлення законів та вольностей Війська Запорозького між яснотельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, та між генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтвержені на вільних виборах встановленою присягою названим яснотельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах)⁸. Щоправда, внаслідок різних причин він не викликав серед істориків, як зазначає О. Алфьоров, великого резонансу⁹. Однак те, що даний документ завдяки зусиллям О. Бодяньського було опубліковано в «Чтениях...» заслуговує лише схвалення.

Багато праці зі збирання та опрацювання матеріалів, що стосувалися зокрема і Конституції П. Орлика, доклав російський і український історик, археограф Д. М. Бантиш-Каменський¹⁰. Він активно відгукнувся на пропозицію О. Бодяньського (секретаря «Императорского общества истории и древностей российских при Московском университете») і надіслав йому письмові джерела Малоросійської історії для видання їх у «Чтениях...». Підготовлена Д. М. Бантишем-Каменським збірка документів була видана Осипом Бодяньським у 1858 р. у двох частинах під загальною назвою «Источники Малороссийской истории», де серед інших джерел дула і Конституція П. Орлика¹¹.

Плідну роботу Д. Бантиша-Каменського і О. Бодяньського підтверджує архівіст О. Б. Вовк. Вона зазначає, що матеріали, зібрані та опрацьовані Д. Бантишем-Каменським і опубліковані О. Бодяньським староукраїнською мовою під назвою «Договоръ и постановление между Гетьманом Орликом и войском Запорожским в 1710 году», стали основою їх поширення науковими колами, що цей документ нині зберігається в Російському державному архіві давніх актів (ф. 13, оп. 1, 1710 р., спр. 9, 1–20 зв.)¹².

Чітко вказує джерела опублікування Конституції П. Орлика в XIX ст. О. Алфьоров у книзі «Договори і постанови» (2010). Він фіксує, що у латиномовному варіанті «Pacta et Constitutiones legum libertatumgue...» подається за: «Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете: Заседание 31-го мая 1847 года. – М., 1847. – Т. 1. – Ч. III. Иностранные материалы. – С. 1–18». «Договор и постановления между Гетьманом Орликом и войском Запорожским в 1710 году» подаються за: «Источники малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантышем-Каменским и изданные О. Бодяньским». – М., 1859. – Ч. II. 1691–1722. – С. 242–255»¹³.

Тезу про те, що Конституція П. Орлика була введена в науковий обіг ще в XIX ст. Д. М. Бантишем-Каменським, О. М. Бодяньським, М. А. Маркевичем, С. М. Соловйовим, зафіксовано в 1996 р. і в брошурі О. А. Лукашевича і К. В. Манжули «Конституція» Пилипа Орлика – історико-правова пам'ятка XVIII ст.» (С. 3), що є позитивним елементом цього твору. Однак автори праці нечітко вказали джерела опублікування цього документа: відсутні посилання на конкретні сторінки, де опубліковано документ, що утруднює встановити його вірогідність саме в цих джерелах¹⁴. Зокрема, посилання на працю Д. М. Бантиша-Каменського «История Малой России» (К, 1993) не відповідає дійсності, оскільки в ній про Конституцію П. Орлика не йдеться. У цій праці зазначено інше: про укладання у травні 1710 р. П. Орликом договору із відданими йому запорожцями і зміст зобов'язання гетьмана, які він брав на себе¹⁵.

Видані Д. Бантишем-Каменським, О. Бодяньським і М. Маркевичем тексти Конституції П. Орлика староукраїнською мовою, як підтверджують нові архівні матеріали, повністю збігаються. Ними і послуговувалися науковці наприкінці XIX і впродовж XX ст. На їхній основі здійснювалися дослідження в галузі історичних та правознавчих наук. Заслуговує схвалення те, що копії цих документів зберігаються в ЦДІАК України (ф. 2236, оп. 2, спр. 1–3)¹⁶.

Серед учених, що стали відомими після проголошення незалежності України, вивченням положень Конституції П. Орлика одним з перших зайнялися М. І. Костомаров, Д. І. Яворницький, М. С. Грушевський та ін. Спираючись на праці попередників, вони ознайомили читачів із її змістом. Щоправда, оцінка ними тексту Конституції дещо різнилась. Негативно ставлячись до виборців-емігрантів гетьмана («запорожці и кружок малороссийских беглецов»), вказуючи на вузькість їх кола, поступки гетьмана на користь запорожців, М. І. Костомаров все ж таки в цілому позитивно оцінив зміст статей Конституції, її відкритість, гласність і демократичність у порівнянні з діями І. Мазепи. Д. І. Яворницький навів текст 16 статей Конституції, а М. С. Грушевський висвітлив основний її зміст¹⁷.

За часів СРСР науковці уникали цієї теми або висвітлювали її тенденційно. Лише у 1929 р. було опубліковано одну велику статтю М. П. Василенка «Конституція Филиппа Орлика»¹⁸. Це фактично було перше юридичне дослідження. І. Б. Усенко зазначає, що започатковані ним підходи до вивчення цього акта для багатьох поколінь українських істориків права стали орієнтиром¹⁹. Вони і сьогодні заслуговують на увагу та критичне використання.

В умовах незалежності України цю статтю адвокатом М. Петрівом було підготовлено з відповідними примітками до друку. Вона присвячувалася академіку М. П. Василенкові у перекладі сучасною українською мовою О. Козлова і була опублікована вперше у 1997 р.²⁰.

Нижче проаналізовано зміст цієї статті, де М. П. Василенко коротко охарактеризував життєвий шлях П. Орлика і правомірно більше уваги зосередив на розкритті положень договору між гетьманом і старшиною, козаками та запорожцями, які його обрали. Він вважає, що цей договір був «свого рода української конституцією, свідельствующою о направленні політичної мисли у української еміграції того времени» (Василенко М. П. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 2. – С. 391).

Керуючись класовим підходом до оцінки суспільних явищ, автор стверджував, що старшина, яка оточувала гетьмана, стала економічно впливовим класом. В її руках фактично сконцентрувалися влада і вплив, у зв'язку з чим вона намагалася і юридично закріпити за собою цей вплив. На цьому шляху була гетьманська влада, яку генеральна старшина і полковники намагалися обмежити. Не будучи упевненими в тому, що П. Орлик і наступні гетьмани не стануть на шлях самовладдя, старшина ставила до гетьмана у договорі певні вимоги (С. 395–397).

Спираючись на «Вивід прав» П. Орлика, М. П. Василенко обґрунтовує положення, чому обрання П. Орлика гетьманом і договір з ним затверджувалося шведським королем. Згідно з договором І. Мазепи із Карлом XII передбачалося, що після смерті І. Мазепи за старшиною зберігаються всі її права і вільності, зокрема і право обирати нового гетьмана. За цим самим мазепинським договором Україна зберігала свою самостійність і користувалася охороною та допомогою Швеції, що автор статті підтверджує такими словами: «Это не было подданство, а только покровительство Швеции, протекция. Покровительствовать можно было, конечно, тому, что не противоречило интересам Швеции. Отсюда вполне понятно, что главнейшие акты в государственной жизни Украины требовали согласия шведского правительства. Такое согласие необходимо было и последовало и на избрание Орлика, и на договор с ним».

Після розмірковувань щодо протекції шведського короля над Україною, М. П. Василенко робить висновок, що «протекторат шведский не был подданством украинского народа Швеции. Он только должен был обеспечить внешнюю независимость свободной Украины и прочность внутреннего основного устройства, как оно выразилось в избрании Филиппа Орлика и заключении с ним договора» (С. 399).

Стверджуючи про визначену систему викладу положень Конституції, автор розкриває її зміст. Спочатку у загальних рисах він характеризує структуру договору: відзначає великим вступ і коротко про зміст 16 статей (пунктів). Перші п'ять пунктів мали, на думку автора, загальне значення: про релігію (п. 1); про територію і кордони (п. 2); про ставлення до Криму, з яким на момент створення договору відносини і надії для України були особливо важливі (п. 3), а два пункти (п. 4 і 5) стосувалися спеціально інтересів Запорозжя. За словами автора, починаючи з п. 6 у договорі, йшлося виключно про Україну, її управління і вирішення деяких питань, висунутих українською практикою ще при попередніх гетьманах. Головним чином це були деякі фінансові та економічні питання, які особливо боляче сприймалися у житті: оренда, підводна повинність, різні подорожні тощо (С. 398).

Розкриваючи зміст вступу, автор коротко зупиняється на ідеї самостійного, незавойованого українського народу і його викривленій державній волі, на потребі прийняття договору. Попередні гетьмани, перебуваючи під владою самодержавного царя, самі заразилися самодержавством і порушували «давние порядки и вольности войсковые и причиняли тягости народу». Щоб уникнути цього, старшина уклала договір з П. Орликом.

Виходячи з того, що в історії козацтва боротьба за релігію завжди відігравала значну роль, автор статті з розумінням поставився до того, що в першому пункті Конституції передбачався обов'язок гетьмана охороняти православну віру і не допускати в Україні поширення інших релігій. Гетьман мав охороняти цілісність і непорушність української території (п. 2), підтримувати відносини братства, воєнного товариства і вічної приязні з Кримом (п. 3), оскільки були розірвані відносини з Москвою (С. 400).

Розуміючи визначну роль Запорозжя у розриві відносин України з Москвою, розробники Конституції говорили про обов'язок гетьмана домагатися очищення запорозької території від московських укріплень, повернення Запорозькій Січі міста Терехтимирів, довгої полоси земель по Дніпру вниз від Переволочної до Очакова з рібними ловлями і млинами та млинів по Ворсклі (С. 401). До цих положень Конституції автор статті ставився прихильно.

За словами М. П. Василенка, п. 6 «вносит новые начала в устройство Украины, которая, по мысли составителей договора, должна была в скором времени соединиться под властью единого гетьмана Филиппа Орлика, как избранного, по их мнению, правильно, без всякого принуждения и давления извне» (С. 401).

У цій самій статті (пункті) зазначається, що генеральна старшина робила спробу юридично оформити своє політичне прагнення обмежити владу гетьмана. З цією метою при гетьмані мала бути Рада, без згоди і рішення якої гетьман не міг вирішувати будь-якої серйозної справи і до складу якої мали входити генеральна старшина, полковники і генеральні радники від кожного полку. Рада мала збиратися на засідання тричі на

рік у чітко визначені строки: на Різдво Христове, Воскресіння Христове, Покрову Пресвятої Богородиці. Крім загальних Рад передбачалося проведення рад гетьманом із генеральною старшиною, під контроль якої ставилися зовнішні відносини. Обмежувалася влада гетьмана також у галузі суду, фінансів тощо. Однак за гетьманом передбачалися загальний нагляд за діяльністю адміністрації, боротьба з корупцією, дотримання виборності посадовців тощо.

На думку М. П. Василенка пункти 11–16 договору стосувалися подробиць, які були зумовлені життєвими обставинами: вдови і жінки козаків, а також їхні сироти звільнялися від загальнонародних повинностей, підтверджувалися права і пільги Києва, заборонялися зловживання підводною повинністю, здирства на ринках, відміна оренди тощо.

Завершуючи аналіз договору, автор робить висновок, що перебуваючи під протекторатом шведського короля, Україна у внутрішніх справах була самостійною. Запорожжя, зберігаючи свій устрій і внутрішнє управління, було пов'язане з Україною політично і мало спільний з нею орган – Генеральну Раду. Влада гетьмана була обмежена: мала здійснюватися під контролем Генеральної Ради.

Водночас автор статті розмірковує над тим, чи була Генеральна Рада законодавчим органом. Конституція прямої відповіді на це питання не дає: тоді, як стверджує автор, ще не існувало теорії про поділ влади. Гетьману надавалась законодавча можливість видавати універсали. Хоча розробники Конституції Генеральну Раду замислювалися не лише як контролюючий гетьмана орган, а й як і законодавчий орган, оскільки до її компетенції належали справи щодо загального блага, а влада гетьмана набувала значення виконавчого органу (С. 404).

«Договори і постанови» П. Орлика не були втілені в життя: переміг не протектор України – шведський король Карл XII, а супротивник П. Орлика і запорожців Петро І. Конституція П. Орлика залишилася, як зазначає автор, лише цікавою пам'яткою державної думки української старшини початку XVIII ст., як результат її класової свідомості. Проте ідеї договору П. Орлика продовжували жити, на думку М. П. Василенка, спочатку всередині української старшини як класу, а пізніше шляхетства як спадкового стану протягом усього XVIII ст. (С. 406–407).

Важливим є те, що автор підкреслює наявність в українському старшинському колі існування республіканських ідей, наголошує на різниці у підходах до таких ідей на початку і в кінці XVIII ст. На початку XVIII ст. новий, сильний клас старшин перемагає гетьмана у боротьбі за владу, про що свідчить договір П. Орлика, і тут республіканські ідеї мали активний характер і за сприятливих політичних обставин могли би серйозно вплинути на характер державного будівництва України і в його подальшому розвитку, а в кінці XVIII ст. такої боротьби за владу уже не було і республіканські ідеї подавалися в історичних неправильно зрозумілих і витлумачених спогадах і мали теоретичний характер, не були прапором для боротьби за перебудову України, а виступали теоретичним матеріалом для історії політичного мислення українського суспільства.

На завершення аналізу статті М. Василенка зазначимо, що повністю погоджується з його думкою: ідеї «Договору і постанов» П. Орлика не могли народитися несподівано за кордоном, а були вивезені з України, тому їх поділяли не лише емігранти, а найбільш свідомо частина старшини, яка не пішла за Мазепою, а залишилася бути вірною московському уряду (С. 391). І ще один дуже важливий його висновок: договір П. Орлика цікавий не лише як вираження бажань і прагнень української старшини, а й як перший конституційний акт в Україні, з допомогою якого пануючий клас робив реальну спробу єдиний раз самостійно підвести юридичну основу під державний лад України (С. 396).

Стаття М. П. Василенка мала і має важливе значення. Високо оцінив його історичні та юридичні праці для сьогодення України чинний академік НАН України, доктор юридичних наук Ю. С. Шемшученко. Він зазначив, що глибокі й оригінальні думки та ідеї М. П. Василенка про особливості історичних процесів державотворення і правотворення на теренах України становлять безпосередній інтерес для сучасної розбудови правової держави і громадянського суспільства в суверенній Україні. Орієнтація вчених має бути спрямована на використання не тільки зарубіжного досвіду, а й на досягнення вітчизняної наукової думки²¹. Така позиція вченого, на нашу думку, заслуговує лише схвалення.

Вивченню змісту Конституції Пилипа Орлика у радянський період значно більше уваги приділили вчені української діаспори: І. Борщак, М. Возняк, Б. Крупницький, О. Оглобін, О. Прицак, О. Субтельний та інші²². Проте аналіз їхніх праць з цієї проблеми потребує спеціального дослідження.

Отже, в період до проголошення незалежності України висвітлення Конституції П. Орлика 1710 року здійснювалося поетапно. В середині XIX ст. вона була опублікована спочатку в латиномовному, а потім і в староукраїномовному варіантах. На основі цих текстів Конституції і наводилися дослідження наприкінці XIX і впродовж XX ст. Одні вчені ознайомлювали читачів зі змістом Конституції, інші давали їй оцінку. За радянських часів проблеми Конституції серед науковців втратили актуальність, а якщо і досліджувалися, то з позицій класового підходу. Нині, оскільки з'явилися оригінал і нові копії Конституції та інших документів, пов'язаних з нею, потреба в її подальшому поглибленому вивченні підвищується.

¹ Вовк О. Б. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія // Архіви України. – 2010 – № 3–4. – С. 155; Договори і постанови. – Наукове видання // Упорядник О. Алфьоров. – К.: Темпора, 2010. – С. 18–19.

² Прицак О. Передмова до книги: Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика: 1710 рік. – К.: Веселка, 1994. – С. 6–7.

- ³ Там само. – С. 6.
- ⁴ Договори і постанови // Упорядник Алфьоров. – С. 6–7; *Вовк О. Б.* Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія // *Архіви України.* – 2010. – № 3–4. – С. 146–147.
- ⁵ *Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В., Маркевич (Маркович) Микола Андрійович* // *Юридична енциклопедія.* У 6 т. – К.: Укр. енцикл., 2001. – Т. 3. – С. 581.
- ⁶ *Маркевич М. А.* Історія Малоросії / Ю. С. Шемшученко (заг. ред. і автор перед. Примітки О. В. Кресін); Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 539–546, 656.
- ⁷ *Маркевич Н.* Історія Малоросії: В 5-ти т. – Т. 4 / Издание книгопродавца О. И. Хрусталева. – М.: Типография Августа Семена при Императорской Медико-Хирургической Академии, 1842. – С. 315–339.
- ⁸ Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М.: Университетская Типография, 1847. – № 1. – С. 1–18.
- ⁹ Договори і постанови // Упорядник О. Алфьоров. – С. 5.
- ¹⁰ *Усенко І. Б.* Бантиш-Каменський Дмитро Миколайович // *Юридична енциклопедія.* У 6 т. – Т. 1. – С. 194.
- ¹¹ Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантышем-Каменским, и изданные О. Бодянским. – У 2-х ч. – Ч. 2. – М.: Университетская Типография, 1858. – С. 242–254.
- ¹² *Вовк О. Б.* Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія // *Архіви України.* – 2010. – № 3–4. – С. 147.
- ¹³ Договори і постанови // Упорядник О. Алфьоров. – С. 4, 6.
- ¹⁴ *Лукашевич О. А., Манжук К. В.* «Конституція» Пилипа Орлика історико-правова пам'ятка XVIII ст. – Х.: Основа, 1996. – С. 3, 25.
- ¹⁵ *Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России от водворения словян в сей стране до уничтожения гетманства. – Репринт. изд. – К.: Час, 1993. – С. 416–417.
- ¹⁶ *Вовк О. Б.* Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія // *Архіви України.* – 2010 – № 3–4. – С. 147, 151; Договори і постанови. // Упорядник О. Алфьоров. – С. 6–7.
- ¹⁷ *Яворницький Д. І.* Історія запорозьких козаків. У 3 т. – Т. 3 – К.: Наук. думка, 1991. – С. 347–358; *Грушевський М. С.* Люстрована історія України. Репринт. відтвор. вид. 1913 року. – Київ-Львів: МП «Райдуга» – кооп. «Золоті ворота», 1992. – С. 383–386; *Костомаров Н.* Руина. Мазепа. Мазепинцы: исторические монографии и исследования. – М.: Чарли, 1995. – С. 754–757.
- ¹⁸ *Василенко М. П.* Вибрані твори: У 3 т. – Т. 2: Юридичні праці / І. Б. Усенко та ін. (упоряд.); Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко (відп. ред.). – К.: Юридична думка, 2006. – С. 389–408.
- ¹⁹ *Усенко І. Б.* Державно-правові інститути козацької України як об'єкт досліджень вітчизняних істориків права // Антологія української юридичної думки. В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Т. 3 Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба / Упоряд.: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук, О. О. Самойленко; відп. ред. І. Б. Усенко. – К.: Юридична книга, 2003. – С. 15.
- ²⁰ *Петрів М.* Конституція України 1710 р: Орлик і Василенко [пер. укр. О. Козлова]. – К.: Укр. вид. спілка, 1997. – 34 с.
- ²¹ *Шемшученко Ю. С.* Попереднє слово // Василенко М. П. Вибрані твори. У 3 т. Т. 1. Історичні праці / Упоряд.: І. Б. Усенко (кер. кол.), Т. І. Бондарук, Є. В. Ромінський. Відп. ред: Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. – К.: Юридична думка, 2006. – С. 4.
- ²² Див. детальніше: *Корогод Г. І.* Перша Конституція України. Пилип Орлик і його діяльність в еміграції: Навч. посібник. – Суми: Університетська книга, 2008 – С. 27, 98–99; *Кресін О. В.* Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття: монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 197–198 та ін.

Резюме

Виходячи із сучасних вимог, у статті проаналізовано висвітлення положень Конституції Пилипа Орлика 1710 року в період до проголошення незалежності України в 1991 році.

Ключові слова: Конституція Пилипа Орлика, її висвітлення, необхідність подальшого вивчення.

Резюме

Исходя из современных требований, в статье анализируется освещение положений Конституции Филиппа Орлика 1710 года в период до провозглашения независимости Украины в 1991 году.

Ключевые слова: Конституция Филиппа Орлика, ее освещение, необходимость дальнейшего изучения.

Summary

Based on modern standards, this article examines the article of the Philip Orlik's Constitution of 1710 to the proclamation of Ukrainian independence in 1991.

Key words: the Philip Orlik's Constitution, analysis of the constitution, the need for further study.

Отримано 12.09.2011

Д. С. СУХАНОВА

Дар'я Сергіївна Суханова, кандидат юридичних наук, доцент Одеського державного університету внутрішніх справ

ЮРИДИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ: АМЕРИКАНСЬКИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ

Глобалізаційні процеси сучасності неминуче зумовлюють необхідність вивчення найкращих стандартів освіти і викладання, в тому числі й у сфері підготовки майбутніх правників та викладання юридичних дисциплін. Слід зауважити, що процес зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками планети та поширення по всій планеті єдиних технологій, культури, ідей та ціннісних орієнтацій призводить і до певної конкуренції. Зокрема, більшість вищих навчальних закладів (ВНЗ) юридичного профілю у розвинутих країнах конкурують між собою так само, як і різні міста конкурують за гаманці туристів та інвесторів: переможці отримують гроші та визнання, а переможеним залишається лише вдосконалюватися, вивчаючи існуючий досвід та запроваджуючи реформи.

Обрання Сполучених Штатів Америки як відправної точки для аналізу підходів до підготовки майбутніх правників зумовлене практичними обставинами сьогодення: у будь-якому рейтингу кращих ВНЗ у світі перші місця завжди належать американським освітнім закладам. На думку автора, успіхи американської юридичної освіти пояснюються двома основними факторами. Перший – це відсутність державного регулювання цієї галузі, на що вже звертали увагу окремі українські дослідники¹.

Як відомо, Міністерство освіти США надало статус «національно визнаної інституції з акредитації правничих шкіл» загальнонаціональній громадській організації правників – Американській асоціації правників, яка реалізує його через Секцію у справах юридичної освіти та прийняття до юридичної практики². Другий фактор – це практична спрямованість юридичної освіти у США, її орієнтація на індивідуальні потреби студентів та акцент на розвитку аналітичних умінь і практичних навичок. Зокрема, у переліку дисциплін, що викладаються у кожній юридичній школі в США, завжди можна знайти ту, що допомагає американським студентам отримати практичні навички в галузі юридичної техніки (юридичної майстерності).

Так, практично на кожному юридичному факультеті у США викладають дисципліну «Юридичний опис» (*Legal Writing*), що складається з двох модулів: прогностичний аналіз (*predictive analysis*) та переконливий аналіз (*persuasive analysis*). У рамках прогностичного аналізу студенти навчаються складати юридичний висновок (лист до клієнта), в якому на підставі аналізу чинного законодавства та судових прецедентів зазначають найліпший варіант поведінки для свого клієнта, який звернувся до них із відповідним запитанням. У рамках переконливого аналізу студенти навчаються складати клопотання та інші судові документи, в яких намагаються переконати суддю вирішити справу на користь свого клієнта на підставі наведених аргументів. У рамках прогностичного аналізу студенти також навчаються складати документи, що використовуються під час арбітражу, медіації тощо.

Ще однією навчальною дисципліною, яка розглядає питання юридичної техніки та є досить поширеною у США, є дисципліна «Складання юридичних документів» (*Legal Drafting*). Її переважно викладають на старших курсах та вона є факультативом. За допомогою цієї дисципліни студент отримує практичні навички щодо складання широкого спектра правових актів: від нормативно-правових до контрактів і заповітів. Залежно від сфери застосування практичних навичок дисципліна має відповідну назву та зміст. Зокрема, дисципліну «Складання юридичних документів – загальний курс» викладають в університетах Айдахо та Луїзвілю, дисципліну «Складання юридичних документів у цивільному процесі» – в університетах штату Техас та університеті Темпл (штат Філадельфія), дисципліну «Складання юридичних документів – контракти» викладають в університеті Раггерс (штат Нью-Джерсі) та університеті штату Арканзас.

Слід також зазначити, що у США доволі часто можна знайти юридичні факультети, де викладають дисципліну «Адвокатська діяльність» (*Advocacy*), у рамках якої студенти навчаються складати основні документи своєї майбутньої професії. Іншим цікавим прикладом є дисципліна «Теорія переконання» (*Persuasive Theory*), у рамках якої студенти навчаються не лише складати переконливі документи на користь своїх клієнтів, а й беруть участь у ігрових судових засіданнях. При цьому найкращі студенти отримують змогу потренувати свої аналітичні та ораторські здібності під наглядом викладача у справжньому судовому процесі за участі присяжних.

Існує й інший, більш комплексний підхід до викладання юридичної техніки. Його сутність полягає у створенні цілого циклу дисциплін, які об'єднуються у межах програми, що отримала назву «Юридична майстерність» (*Lawyering Skills*) та викладається першокурсникам протягом двох семестрів. Під час першого семестру студенти вивчають структуру правової системи США, джерела права, види та роль прецедентів, а також отримують певні практичні навички в галузі юридичного аналізу та складання базових юридичних документів. Під час другого семестру студенти вчаться проводити інтерв'ю з клієнтами, збирати та вивчати докази, письмово та усно аргументувати власну позицію, складати конкретні правові документи (клопотання,